

Др Александар С. Мојашевић,*
Доцент Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ПРИКАЗ

Рад примљен: 02.02.2016.
Рад прихваћен: 02.03.2016.

Јон Елстер, „*Како објаснити друштвено понашање: још матица и шрафова за друштвене науке*“, Службени гласник, Београд, 2014.

Књига *Како објаснити друштвено понашање: још матица и шрафова за друштвене науке*, у издању Службеног гласника (превод са енглеског: Душан Павловић и Смиљана Скиба), аутора Јона Елстера (Jon Elster) представља прави мултидисциплинарни интелектуални подвиг. То и није толико чудно ако се узме у обзир интелектуална ширина којом располаже аутор ове књиге, као и опсег тема које обрађује. Наиме, ради се о аутору норвешког порекла и професору престижних универзитета у Америци и Француској, нажалост, недовољно познатом у нашим академским круговима, који је светску славу стекао постепеном еволуцијом од аналитичког марксисте до критичара теорије рационалног избора. Но, његов интелектуални преображај не говори о недоследности једног аутора, већ, напротив, о храбрости да се одбаце превазиђени ставови или ставови за које је сам аутор накнадним увидима установио да нису утемељени, првенствено емпиријским налазима. С друге стране, Јон Елстер не преза од анализе тема које су предмет истраживања бројних научних дисциплина почев од филозофије, преко социологије, психологије, политичких наука, до историје и економије. Задивљујуће је његово познавање појмова и тема из наведених дисциплина, што и књига *Како објаснити друштвено понашање* доказује. Након читања ове књиге, читаоци ће вероватно бити подстакнути на шире размишљање о различитим феноменима, почев од људске рационалности у различитим друштвеним ситуацијама, преко везе између природних и друштвених наука, до тога шта је то права друштвена наука. Иначе, осим ове, на српски језик преведене су још две његове књиге: *Кисело грожђе* (о рационалности) и *Свођење рачуна* (о транзиционој правди).

Књига *Како објаснити друштвено понашање* састоји се из пет међусобно повезаних целина. У првом делу (стр. 39–110), који носи назив „Објашњења и механизми“, аутор предочава како треба објаснити друштвене

* mojasevic@prafak.ni.ac.rs

феномене. Елстер инсистира на *узрочним објашњењима* која се примењују у друштвеним наукама, за разлику од природних наука у којима доминирају *објашњења законима*. Притом, на врло животним примерима, као што је питање *зашто бродвејске представе данас добијају више стојећих овација него пре двадесет година*, објашњава како доћи до узрочног објашњења неког феномена (експланандума). Аутор у овом делу књиге јасно указује на то да узрочна објашњења треба разликовати од истинитих узрочних исказа, корелација, нужности, причања прича, статистичких објашњења, одговора на питање *зашто* и предикција. Овај део књиге заиста може бити од користи свима, а посебно млађим истраживачима друштвених појава.

У другом делу књиге под називом „Свест” (стр. 110–202) аутор постепено излаже одређене *психолошке поставке* на којима развија модел делања у друштвеним односима. Све ове поставке заснивају се на претпоставци *методолошког индивидуализма*, иначе доминантној у економској анализи. Центар проучавања јесте *појединац*, а то значи, према Елстеру, да је потребно разумети како функционише његов ум чију основу чине *уверења* (beliefs) и *жеље* (desires). Дакле, систем уверења и жеља представља основу на којој аутор покушава да објасни понашање делатника у различитим контекстима. С тим у вези, аутор објашњава природу *људских мотивација*, при чему у тој анализи полази од континуума људских мотивација (од висцеларног до рационалног), затим, корисне трихотомије на *интерес*, *разум* и *страст* француских моралиста из 17. века, али и Фројдове трихотомије на *ид*, *его* и *суперего*, и, коначно, стиже до мотивација оријентисаних на исход делања (*консеквенцијалистичка*) или према самом делању (*неконсеквенцијалистичка*). Такође, аутор прави разлику између *хтења* и *жеља* како мотивационих елемената *емоција* – којима, иначе, посвећује целу једну главу у овом делу књиге. Посебно је интересантно разликовање између себичних и алтруистичких мотивација и, с тим у вези, разликовање мотивација подстакнутих моралним, друштвеним и квазиморалним нормама (које су подробно разрађене у посебној глави петог дела књиге). Притом, све наведене мотивације делатника аутор поткрепљује конкретним примерима или експериментима из различитих научних области. Тако, рецимо, у разради Фројдовог принципа задовољства, у покушају да објасни разлику између кратковидости (исказане у непосредном задовољењу жеља) и далековидости (узимања у обзир далекосежних последица), Елстер наводи веома интересантне и живописне примере *бирања супружника* наводећи да се некада више исплати сачекати док се не појави прихватљив кандидат, или *чувања квалитетних вина* која протоком времена постају све боља. Овај део књиге аутор закључује разрадом *уверења делатника* још интересантнијим примерима коцкарске

заблуде, уображавања жељеног или магијског мишљења. Иначе, механизам *колективног или интерактивног формирања уверења* посебно је обрађен у глави 23 последњег дела књиге (на том, али и другим местима, учавала се јак утицај Алексиса де Токвила и његове „Демократије у Америци“ на Елстерове ставове). Основна теза јесте да наша уверења утичу на наше понашање, али да је потребно схватити природу људских уверења, њихове узроке и последице, као и бројне *грешке* при формирању уверења, као што су хеуристика доступности (просуђивање на основу података који су доступни) или хеуристика репрезентативности (просуђивање на основу сличности двају феномена). Очито је да су ставови Елстера под утицајем когнитивних психолога и њихових експерименталних истраживања, попут Канемана и Тверског, према којима на неколико места у књизи исказује директно или индиректно поштовање.

У трећем делу књиге под називом *Делање* (стр. 203–301), аутор нас постепено уводи у тему која представља срж његових интелектуалних размишљања, а која се односи на *рационални избор!* Основна Елстерова теза јесте да се при разматрању рационалног избора, односно процењивању да ли је избор рационалан или не, морају узети у обзир претходна *ментална стања* делатника, а не само *последице* које произилазе из његовог понашања. Та претходна ментална стања ослањају се на споменути систем уверења и жеља. Аутор наводи да је временом постао скептичан у погледу објашњења делања теоријом рационалног избора. Но, то не значи да је он у потпуности одбацио ову теорију, већ само указује на њена бројна ограничења, будући да је она *субјективна од почетка до краја*. Рационалност је за Елстера примарни покретач људског делања, јер појединци, упркос бројним ирационалним одлукама, *желе* да буду рационални. С тим у вези, аутор у објашњењу друштвеног понашања повезује наше жеље са могућностима, нашу личност са ситуацијама и наводи канонске принципе рационалности, као и бројна кршења тих канона базираних, пре свега, на емпиријским истраживањима бихевиоралних економиста и когнитивних психолога. Овај део обилује бројним интересантним примерима ирационалног понашања (попут: *парадокса гласања, проклетства победника, срљања у освету, занемаривања ефикасности* итд.), који ће сигурно привући пажњу потенцијалних читалаца. Аутор систематизује познате алтернативе теорији рационалног избора (од којих су најкоришћеније *теорија одбојности према губитку* и *хиперболично дисконтовање*), при чему још једном наглашава улогу *емоција* које, изазивањем неодложности, најчешће генеришу наше ирационално понашање. Коначно, аутор нуди и бројне одговоре на нашу ирационалност, попут друге најбоље рационалности (стратегије предострожности), унутарпсихичких стратегија (везивања

избора или коришћења једног облика ирационалности у борби против другог), до ванпсихичких стратегија (које се сведе на предобавезивање).

Четврти део књиге који носи назив „Лекције из природних наука” (стр. 303–342) открива још неколико занимљивих идеја аутора. Прво, Елстер је поборник редукације научних дисциплина, односно објашњења појаве која се налази на једном нивоу у хијерархији наука појавом нижег нивоа. Тако аутор износи тезу да је дисциплине, попут: социологије, економије, политичких наука и антропологије, могуће редуковати на психологију. Затим, изводи даљу редукацију психологије на биологију, биологије на хемију итд. Редукација је, према Елстеру, *мотор напретка науке*, осим ако није реч о „преурањеном”, „сировом” или „спекулативном” редукационизму (стр. 304). Елстер наводи и нека сазнања из неуронауке и физиологије (као релевантне биолошке дисциплине) којима се могу објаснити феномени страха, поверења и „преурањеног закључивања”. Нагласимо и то да се он оштро супротставља употреби теорије природне селекције као *аналогije* друштвених феномена, за разлику од *редукције* која је могућа. Иначе, за разумевање теорије природне селекције, која је изложена у глави 16 овог дела књиге, потребно је и одређено предзнање из природних, пре свега, биолошких наука.

У последњем делу књиге „Интеракција” (стр. 343–487) аутор исказује поштовање према налазима *теорије игара* у објашњењу друштвеног понашања. Овај део започиње опсервацијом ненамераваних последица индивидуалног понашања, а потом прелази на ненамераване последице интеракције појединаца уз навођења одређених примера познатих аутора попут Карла Маркса или Адама Смита. Потом прелази на срж теорије игара – *стратешку интеракцију*, уз приказ неких стандардних игара са симултаним изборима, као што су затвореникова дилема, лов на јелена и игра кукавице, и потезних игара, као што је сукоб двеју војски на граници својих држава. Овај део књиге посебно је интересантан због објашњења механизма *колективног делања* и *колективног одлучивања* (расправљања, преговарања и гласања) – тема које се, пре свега, обрађују у теорији политичких наука.

У Закључку (стр. 489–511) аутор поставља кључно питање: *Дали је друштвена наука могућа?* Одговарајући на то питање он прво поставља критеријуме шта се сматра науком, а потом критички оцењује меке, квалитативне и квантитативне друштвене науке. Као поборник квалитативне друштвене науке, Елстер у потпуности одбацује меку друштвену науку (постмодернизам, постколонијалну теорију, деконструктивизам, клајнијанску психоанализу и друге правце), сматрајући је псеудотеоријом

и оптужујући је за „меки опскурантизам“. Када је реч о квантитативној друштвеној науци, Елстер указује на одређена ограничења са којима се суочава. Од три варијетета квантитативне друштвене науке (мерење, анализа података и моделовање), аутор се, због недовољног познавања прва два, усмерио на критику моделовања, које се често користи у економској науци. Суштина његове критике јесте да поједини економски теоретичари не узимају у обзир кршења канонских принципа рационалности и тако своје моделе удаљавају од стварности. Елстер чак користи и термин „економска научна фантастика“ у покушају објашњења ове тенденције у друштвеној науци. Напослетку, овај аутор будућност друштвене науке не сагледава ружичастим наочарима с обзиром на то да друштвено понашање карактерише *недетерминисаност*. Једноставно, људска природа толико је нестална и сложена, да је, према мишљењу Елстера, немогуће досећи тај ниво детерминисаности какав постоји у природним наукама.

Књига *Како објаснити друштвено понашање: још матица и шрафова за друштвене науке* аутора Јона Елстера намењена је, пре свега, истинским заљубљеницима у науку и научни резон, ма из које научне области да долазе. Будући да је углавном написана разумљивим стилем, са обиљем примера, она може бити погодна свима који су заинтересовани да схвате понашање појединаца у различитим друштвеним ситуацијама. Ако ни због чега другог, треба је прочитати због практичних савета како освестити и кориговати *ирационално понашање*, које нам, толико пута, наноси штету у свакодневном животу. Елстер је мајсторски осветлио рационално понашање и *одступања од истог*, тако да је књига препоручљива и оним теоретичарима (пре свега из економске области) који здушно верују у рационални избор. У том смислу, књига Јона Елстера може бити право просветљење!

